

Tweedeling in de samenleving en gewenst leiderschap:

In Groningen verschillen naar opleiding en regio zichtbaar

Hoogopgeleide en laagopgeleide mensen dreigen steeds meer in verschillende werelden te gaan leven. Dat concluderen het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in een rapport over sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland (SCP, WRR, 2014). Zo blijkt dat hoog- en laagopgeleide personen bijvoorbeeld heel anders denken over politiek, migratie en de EU. Zien we deze verschillen ook onder de Groningse bevolking? Hoe denken Groningers over (politiek) leiderschap? En zijn er regionale accenten? In totaal hebben bijna 2.900 Groningers hun opvattingen gedeeld.

In het kort

- De opvattingen over migratie, de EU en (politiek) vertrouwen verschillen sterk onder hoog- en laagopgeleide Groningers. Dit komt overeen met het landelijk beeld.
- Daarnaast constateren wij verschillen in opvattingen over migratie, de EU en (politiek) vertrouwen tussen krimpregio's en niet-krimpregio's. Deze verschillen zijn niet te verklaren door verschillen in opleiding. Er zijn geen verschillen gevonden voor het aardbevingsgebied.
- Groningers voelen zich over het algemeen weinig vertegenwoordigd door de politiek. De onvrede over de gevestigde politiek is sterker onder laagopgeleiden en inwoners in de krimpgebieden.
- Groningers verwachten van toekomstige (politieke) leiders vooral visie en oog voor de (verschillen in de) samenleving. De toekomstige leiders moeten een verbindende rol spelen in de samenleving.
- Volgens ruim een kwart van de Groningers zou het goed zijn als het bestuur van het land wordt overgelaten aan enkele krachtige leiders. De animo voor sterke leiders is sterker naarmate men minder vertrouwen heeft in de politiek.
- Hoe gaat het al met al met Nederland? 30% van de Groningers denkt dat het de goede en 60% denkt dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland. Dit komt overeen met het landelijk beeld.

Positie van migrantengroepen in de samenleving

Zeer actueel is in Nederland het debat over migrantengroepen en hun positie in de samenleving. We hebben het Groninger Panel gevraagd hoe zij de verhoudingen en contacten tussen migrantengroepen en autochtonen ervaren. Bijna zes op de tien Groninger panelleden vindt het een verrijking voor Nederland dat hier bevolkingsgroepen wonen met een verschillende culturele achtergrond.

58%

vindt het een verrijking dat hier bevolkingsgroepen wonen met een verschillende culturele achtergrond

56%

vindt verschillen in normen en waarden tussen mensen die hier al wonen en nieuwkomers een probleem

“De groei van een allochtone bevolking in ons land is geen probleem. Wanneer echter normen en waarden uit de eigen cultuur door hen worden gehandhaafd en deze sterk botsen met de onze zal dit aanleiding geven tot problemen.”

In hoeverre vinden Groningers de verschillen tussen etnische groepen problematisch? Circa twee derde vindt het ontbreken van interetnisch contact problematisch en ruim de helft van de Groninger panelleden vindt het verschil in normen en waarden tussen autochtonen en allochtonen een probleem. Landelijk ervaart een gelijk deel van de bevolking deze verschillen als een probleem (SCP, 2014). Een kwart van de Groningers verwacht dat de verschillen tussen etnische groepen in de toekomst afnemen.

Figuur 1. Stellingen over interetnische verhoudingen in Nederland, naar opleiding, (% (zeer) mee eens)

	Laag	Midden	Hoog
Ik vind het een verrijking voor Nederland dat hier bevolkingsgroepen wonen met een verschillende culturele achtergrond	40%	49%	69%
Verschillen in normen en waarden tussen mensen die hier al wonen en nieuwkomers vind ik een probleem	67%	66%	47%
Als autochtonen en allochtonen weinig met elkaar omgaan vind ik dat een probleem	60%	64%	72%
Verschillen tussen etnische groepen nemen in de toekomst af	16%	19%	35%

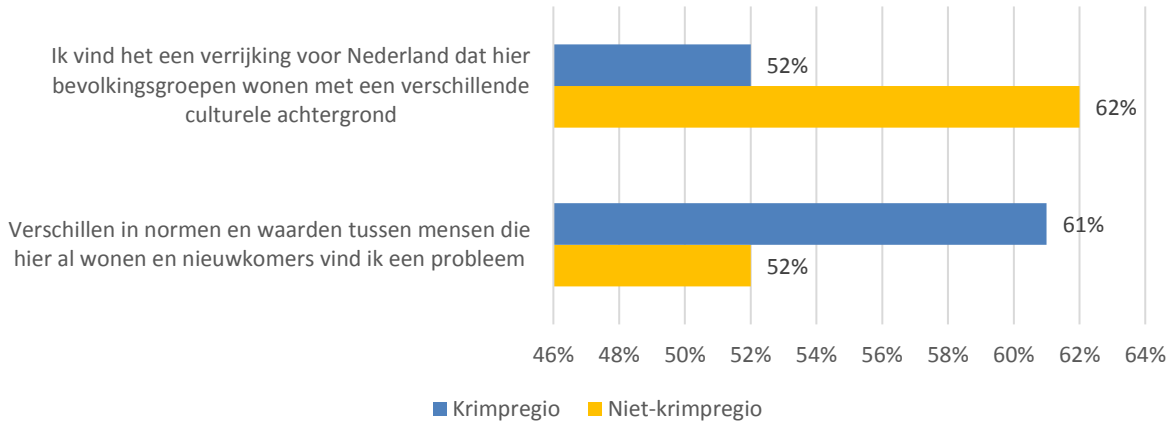
Nadere analyse van deze stellingen wijst uit dat opleiding er toe doet: naarmate men hoger opgeleid is, worden verschillen tussen migranten en autochtonen minder problematisch gevonden en zijn de verwachtingen over de toekomst gunstiger. Onder hoog opgeleiden lijkt meer steun voor de multiculturele samenleving; zij vinden het vaker een verrijking voor Nederland dat hier bevolkingsgroepen wonen met een verschillende culturele achtergrond. Ook landelijk blijkt onder hoger opgeleiden meer steun voor de multiculturele samenleving (SCP, 2016).

Deze opleidingsverschillen in houding tegenover immigratie en culturele diversiteit worden vaak verklaard vanuit etnische competitie. Immigranten en etnische minderheden zouden door lager opgeleiden als een economische bedreiging worden ervaren. De verklaring blijkt echter niet houdbaar. Beter houdbaar lijkt de verklaring vanuit cultureel kapitaal (leefstijl). De Koster en Van der Waal (SCP, 2014): 'hoger opgeleiden hebben meer cultureel kapitaal dan lager opgeleiden en hebben daarom minder weerstand tegen bevolkingsgroepen die anders denken, voelen en handelen dan zichzelf.' Opleidingsniveau is in deze verklaring wel van belang, maar vooral vanwege zijn samenhang met verschillen in cultureel kapitaal. De Koster en Van der Waal geven aan dat wanneer de schaarse banen beter worden herverdeeld de opvattingen van lager opgeleiden over migranten en etnische minderheden waarschijnlijk niet veranderen. Ook concluderen zij dat deze verschillen in cultureel kapitaal niet eenvoudig beleidsmatig zijn te slechten aangezien het cultureel kapitaal wordt overgebracht via het hoger onderwijs en socialisering binnen milieus met een voorkeur voor hogere cultuurvormen.

Verschillen tussen Groningse krimp- en niet krimpregio's

Naast opleidingsverschillen zien we in Groningen ook regionale verschillen. Zo lijkt onder inwoners buiten de krimpregio's meer steun voor de multiculturele samenleving; zij vinden het vaker een verrijking voor Nederland dat hier bevolkingsgroepen wonen met een verschillende culturele achtergrond en ervaren verschillen in normen en waarden minder als een probleem (figuur 2). Een eerste analyse van de data wijst erop dat deze regionale verschillen niet alleen verklaard worden door verschillen in opleiding en leeftijdsopbouw tussen de gebieden. Met andere woorden het verschil in opvattingen tussen krimpregio's en niet-krimpregio's bestaat niet omdat mensen in de krimpgebieden gemiddeld lager opgeleid of gemiddeld ouder zijn. Dit betekent dat deze ook elders gezocht moeten worden. In de komende tijd zullen we nadere analyses doen op de uitkomsten van dit onderzoek.

Figuur 2. Stellingen over interetnische verhoudingen in Nederland, naar regio, (% (zeer) mee eens)

Groningers in meerderheid pro-Europa, wel duidelijke verschillen naar opleidingsniveau

We hebben het Groninger Panel ook enkele stellingen voorgelegd over hun houding tegenover Europa en de EU. De uitkomsten op alle vier stellingen hangen sterk samen met opleidingsniveau. Hoog opgeleide Groningers zijn in meerderheid pro-Europa. Zo vindt driekwart van de hoog opgeleide panelleden het Nederlandse lidmaatschap van de EU een goede zaak en kunnen we volgens hen niet zonder Europese samenwerking. Onder laagopgeleide Groningers bestaat vaker een negatieve houding jegens de EU en Europa. Een op de vier laagopgeleide panelleden vindt dat we beter af zijn zonder Europa (23%) en 42% ziet Europa als een bedreiging voor de eigen identiteit van Nederland (figuur 2). Deze verschillen in opleidingsniveau zijn gelijk aan het landelijk beeld.

Figuur 3. Stellingen over houding jegens Europa, naar opleiding, (% (zeer) mee eens)

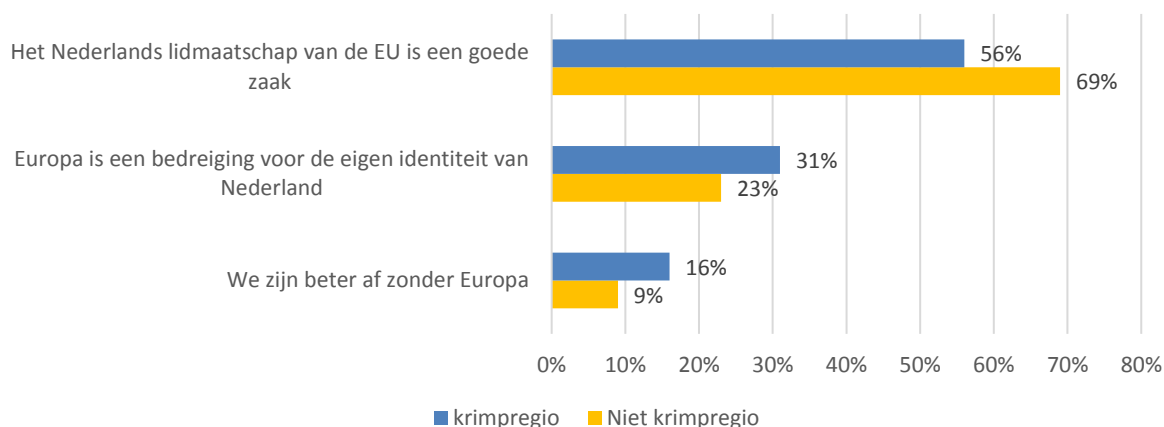
	Laag	Midden	Hoog
Het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak	41%	55%	76%
Europa is een bedreiging voor de eigen identiteit van Nederland	42%	34%	17%
We zijn beter af zonder Europa	23%	14%	7%
We kunnen niet zonder Europese samenwerking	54%	66%	83%

Onderzoek van het SCP laat zien dat verschillen in opvattingen over Europa in verband gebracht kunnen worden met nationale identiteit en de bedreiging daarvan vanuit de EU. Personen die zich sterk identificeren met hun nationale gemeenschap en die zich verbonden voelen met de gewoonten van die gemeenschap, zullen verzwakking daarvan als verlies ervaren (SCP, 2014). In de Europese Unie worden steeds meer bevoegdheden verlegd van nationale naar Europese instanties. Nationale staten verliezen daarmee een deel van hun autonomie, wat voor mensen als een bedreiging van de nationale identiteit kan worden ervaren. Opleidingsniveau lijkt in deze verklaring van belang vanwege zijn samenhang met verschillen in nationale identiteit.

Regionale verschillen binnen Groningen

In Groningen zien we naast opleidingsverschillen ook verschillen tussen de krimpende gemeenten en overige delen van de provincie. Vooral Groningers buiten de krimpregio lijken meer pro-Europa (figuur 4). We zien onder het Groninger Panel geen grote verschillen naar leeftijd of geslacht.

Figuur 4. Stellingen over houding jegens Europa, naar regio, (% (zeer) mee eens)

Sociaal, maatschappelijke en politiek vertrouwen

Het vertrouwen dat mensen hebben in elkaar en in maatschappelijke en politieke instituties is essentieel voor het functioneren van een samenleving. Door vertrouwen en participatie ontstaan sociale netwerken van mensen met gezamenlijke normen, waarden en tevens meer onderling begrip. De opvatting is dan hoe meer participatie en vertrouwen, en hoe minder bevolkingsgroepen zich daarin onderscheiden, hoe sterker de sociale samenhang is. Een sterke sociale samenhang in de samenleving draagt bij aan positieve ontwikkelingen onder andere op het terrein van veiligheid, leefbaarheid, gezondheid, welzijn en economische productiviteit en groei (CBS, 2015).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat vertrouwen hoog op de agenda staat in het politieke en maatschappelijke debat. Daarbij gaat het om uiteenlopende kwesties, van problemen met integriteit in het bedrijfsleven en openbaar bestuur, tot afnemend vertrouwen van burgers in elkaar, in de politiek en in maatschappelijke instituties (SCP, 2014). In Groningen speelt bij vertrouwen ook nog een andere dimensie, namelijk een vertrouwensbreuk richting overheid en NAM als gevolg van de aardbevingen en gaswinning.

We hebben het Groninger Panel enkele stellingen voorgelegd over sociaal, maatschappelijk en politiek vertrouwen. Het (sociaal) vertrouwen van Groningers in de medemens is met 69% vrij hoog, voor mensen in de eigen woonbuurt ligt dit nog iets hoger (76%). Landelijk zegt 57% van de Nederlanders dat de meeste mensen te vertrouwen zijn (SCP, 2016). Het vertrouwen in maatschappelijke instituties en de politiek ligt aanzienlijk lager. Van alle Groninger panelleden heeft 26% vertrouwen in de pers, 55% in de politie en 10% in grote bedrijven. Op dit moment heeft één op de vier panelleden vertrouwen in de Tweede Kamer (26%). Van alle Nederlanders heeft 35% vertrouwen in de Tweede Kamer (CBS, 2014). Dit zou mogelijk kunnen samenhangen met de ervaringen van Groningers rondom het aardbevingsdossier.

35%

Van alle Nederlanders heeft 35% vertrouwen in de Tweede Kamer (CBS, 2014)

26%

Een kwart van de Groningers heeft op dit moment vertrouwen in de Tweede Kamer

“Het vertrouwen wordt te vaak beschaamd door politici, politie, bedrijven, ‘hoge pieten’, etc.”

“Politici zijn over het algemeen meer bezig met zichzelf dan dat ze zorg dragen voor de burger. Vertrouwen in politici neemt af.”

“Vertrouwen komt te voet en gaat te paard. De politiek is een kar met een kring paarden eromheen allen trekken in een andere

“De politiek laat zich te weinig uit over de aardbevingsproblematiek. En dat maakt dat het vertrouwen een behoorlijke knauw krijgt.”

Nadere analyses laten zien dat verschillen in vertrouwen tussen opleidingsniveaus aanzienlijk groot zijn, met name bij het vertrouwen in andere mensen en in de Tweede Kamer (figuur 5). Het aandeel laag opgeleiden dat vertrouwen heeft in de Tweede Kamer ligt 25-procentpunten lager dan geldt voor hoog opgeleiden. Voor het vertrouwen in de andere mensen ligt het verschil tussen laag en hoog opgeleiden op 26-procentpunten.

Deze verschillen tussen opleidingsniveaus zijn te duiden vanuit het perspectief van hulpbronnen: laagopgeleiden zijn minder in staat om te participeren in de samenleving en vertrouwen te ontwikkelen in anderen. Ook hulpbronnen in de vorm van sociale contacten met vrienden, familie, burens, en vaardigheden die men vergaart in werkzaamheden binnen organisaties, via betaald werk, vrijwillige inzet, en activiteiten binnen verenigingen, kunnen de verschillen in het vertrouwen verklaren. Mensen die geen betaald werk hebben, geen vrijwilligerswerk verrichten, zelden sociale contacten hebben, niet deelnemen aan politieke acties noch aan het verenigingsleven hebben naar verhouding minder sociaal en institutioneel vertrouwen (CBS, 2015).

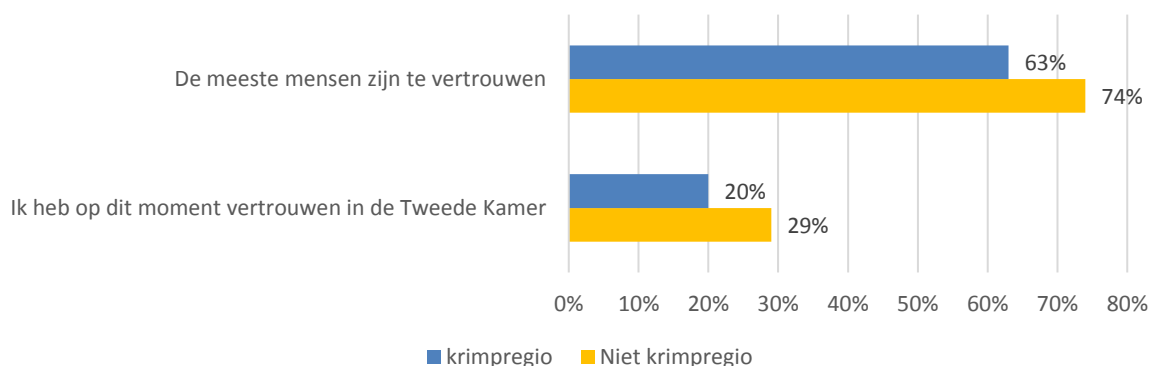
Figuur 5. Stellingen over sociaal, maatschappelijk en politiek vertrouwen, naar opleiding, (% (zeer) mee eens)

	Laag	Midden	Hoog
De meeste mensen zijn te vertrouwen	53%	61%	79%
De mensen die bij mij in de buurt wonen zijn te vertrouwen	68%	69%	82%
Ik heb op dit moment vertrouwen in de pers	18%	20%	32%
Ik heb op dit moment vertrouwen in de politie	42%	47%	64%
Ik heb op dit moment vertrouwen in de Tweede Kamer	11%	16%	36%
Ik heb op dit moment vertrouwen in de grote bedrijven	8%	9%	11%

Regionale verschillen binnen Groningen

Naast opleidingstegenstellingen zien we opnieuw regionale verschillen binnen Groningen. Zo zien we dat het sociaal vertrouwen in krimpende gemeenten (63%) duidelijk lager ligt dan elders in de provincie (74%). Ook het vertrouwen in de politiek ligt aanzienlijk lager in de krimpregio's dan daarbuiten (figuur 6). Landelijk onderzoek bevestigt dat het vertrouwen in Nederlandse instituties in sommige regio's achterblijft. Zo stelt het CBS (2015) dat het vertrouwen in de Tweede Kamer het laagst is in de regio's Oost-Groningen/Delfzijl, Zuid-Limburg, Zuid-Drenthe en de kop van Noord-Holland. Deze verschillen zijn te dele te verklaren door opleiding; laagopgeleiden hebben doorgaans minder vertrouwen in de wereld om hen heen en van hen wonen er in de krimpgedieden meer. Voor een deel is het echter ook nog gissen naar verklaringen, want ook het CBS geeft aan dat de regionale verschillen in Nederland niet volledig verklaard kunnen worden door verschillen in bevolkings-samenstelling. We zien in Groningen geen verschil in vertrouwen tussen aardbevingsgebied en daarbuiten.

Figuur 6. Stellingen over sociaal en politiek vertrouwen, naar regio, (% (zeer) mee eens)

Onvrede over gevestigde politiek

Het politiek vertrouwen is de afgelopen jaren in Nederland sterk gedaald (CBS, 2015). In voorgaande paragraaf was al te lezen dat ook in Groningen het vertrouwen in de Tweede Kamer op dit moment vrij laag is (figuur 5). Om meer zicht te krijgen op de onvrede over de gevestigde politiek, zijn de panelleden hierover enkele stellingen voorgelegd.

Groninger panelleden voelen zich over het algemeen weinig vertegenwoordigd door de politiek (22% voelt zich vertegenwoordigd). Een meerderheid vindt dat politici met sommige groepen in de samenleving geen rekening houden (67%) en dat zij niet weten wat er leeft onder de bevolking (63%). Zeven op de tien panelleden vindt dat de politiek moet veranderen. Onvrede over de gevestigde politiek zien we zowel onder hoog als laag opgeleiden, al is de onvrede onder laag opgeleiden sterker

(figuur 7). Dit beeld wordt bevestigd door landelijk onderzoek, waaruit blijkt dat politieke onvrede vooral samenhangt met opleidingsniveau, beroepsniveau en leefstijl (cultureel kapitaal) (SCP, 2015).

Figuur 7. Stellingen over politiek, naar opleiding, (% (zeer) mee eens)

	Laag	Midden	Hoog
Ik voel me vertegenwoordigd door de politiek	10%	16%	29%
Politici houden met sommige groepen in de samenleving geen rekening	76%	73%	62%
Mensen hebben te weinig invloed op wat de regering doet	79%	71%	50%
De politiek weet niet wat er leeft onder de bevolking	81%	73%	52%
De politiek moet veranderen	79%	78%	62%

“De politiek moet luisteren naar de mensen en niet andersom.”

“Er leeft in de politieke kringen wereldwijd de smaak van macht.”

“Een groot schip is trager en moeilijker te besturen dan een klein bootje. Zo is het ook in de politiek. Als alles steeds groter wordt komt het steeds verder van de burger af te staan.”

“Den Haag beslist maar over de hoofden van iedereen heen. Ik heb niet de illusie dat ik er veel aan kan veranderen, ondanks dat ik altijd ga stemmen.”

“Politiek zou meer moeten gaan over geheel Nederland en niet alleen wat er in de Randstad leeft.”

“Helaas is er een elite in Nederland die de dienst uitmaakt. En niet weet wat er onder de mensen leeft.”

“De politici moeten beter leren luisteren naar de bevolking. Luisteren naar het volk betekent ook luisteren naar de Groningers.”

Politiek leiderschap; verlangen naar sterke leiders of verbinders?

Ontevredenheid over de gevestigde politiek en politici kan aanleiding zijn om te verlangen naar sterke(re) leiders (SCP, 2015). We hebben het Groninger Panel twee stellingen voorgelegd over politiek leiderschap.

27%

het zou goed zijn als het bestuur van het land wordt overgelaten aan enkele leiders.

“Wijze leiders hebben we nodig, om de verruwing en verharding in de maatschappij te keren.”

81%

Politieke leiders moeten zich meer richten op verbinden van de samenleving.

Volgens ruim een kwart van de Groninger panelleden zou het goed zijn als het bestuur van het land wordt overgelaten aan enkele krachtige leiders (27%). De animo voor sterke leiders is sterker naarmate men minder vertrouwen heeft in de Tweede Kamer. Ook landelijk zien we dat de steun voor sterke leiders groter is bij mensen op het hoogste niveau van politieke onvrede (SCP, 2014). Daarnaast vindt een ruime meerderheid van alle Groningers dat politieke leiders zich meer moeten richten op verbinden van de samenleving (81%). Dit geldt voor zowel laag als hoog opgeleiden (figuur 8).

Figuur 8. Stellingen over politiek leiderschap, naar opleiding, (% (zeer) mee eens)

	Laag	Midden	Hoog
Het zou goed zijn als het bestuur van het land wordt overgelaten aan enkele krachtige leiders	41%	33%	18%
Politieke leiders moeten zich meer richten op verbinden van de samenleving	80%	78%	83%

Welk type leiderschap heeft Nederland in de toekomst nodig?

We hebben de panelleden vervolgens gevraagd wat zij in de toekomst van de (politieke) leiders van Nederland verwachten. Ruim 2.100 panelleden hebben hun verwachtingen en wensen geformuleerd. Onderstaande woordenwolk geeft een impressie van de antwoorden (figuur 6).

Veel respondenten geven aan behoefte te hebben aan leiders met visie en oog voor de (verschillen in de) samenleving. De toekomstige leiders moeten een verbindende rol spelen in de samenleving en de belangen van alle Nederlanders behartigen. Verder willen Groningers graag politici die te vertrouwen zijn; woorden als transparant, eerlijkheid en beloftes nakomen worden door hen genoemd. Daarnaast noemen de respondenten dat er teveel politieke partijen actief zijn, de politiek is teveel versplinterd.

Figuur 9. Welk type leiderschap heeft Nederland in de toekomst nodig?

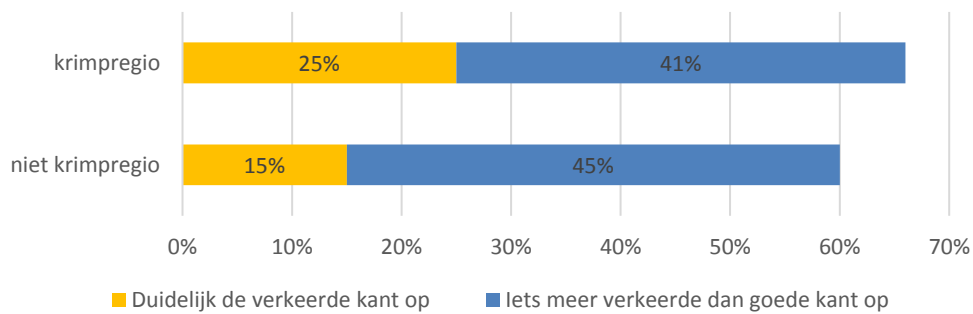

Hoe gaat het met Nederland?

Tot slot is het Groninger Panel gevraagd of men al met al vindt dat het met Nederland de goede of de verkeerde kant op gaat. Een derde van de Groninger panelleden vindt dat het (iets meer) de goede kant op gaat (31%). Ongeveer 60% vindt dat het de verkeerde kant op gaat. Dit is gelijk aan het landelijke beeld (SCP, 2016). Ook gelijk aan het landelijk beeld is het verschil in opleidingsniveau; we zien meer pessimisme over Nederland bij lager- opgeleiden (67%) dan bij hoger-opgeleiden (58%). Landelijk zien we dat de optimisme en pessimisme over de toekomst samenhangen met opleiding, stemgedrag en politiek vertrouwen (SCP, 2014).

Binnen Groningen zien we ook hier regionale verschillen. Onder inwoners in de krimpregio's zien we meer pessimisme over Nederland dan buiten de krimpregio's. 66% van de inwoners in krimpregio's vind het (iets meer) de verkeerde kant op gaan met Nederland. Buiten de krimpregio's ligt dit percentage op 59% (figuur 10). Een verdiepende analyse van de data wijst erop dat deze regionale verschillen in maatschappelijk optimisme niet verklaard worden door verschillen in opleiding en leeftijdsopbouw tussen de gebieden.

Figuur 10. Hoe gaat het met Nederland? (maatschappelijk optimisme en pessimisme)

“Nederland verhardt en polariseert. Er is sprake van verruwing in de houding t.o.v. minderheden.”

Concluderend

We zien dat ook in Groningen een tweedeling dreigt in de samenleving: hoger en lager opgeleiden verschillen aanzienlijk in hun opvattingen over migratie, EU en (politiek) vertrouwen. Dit is vergelijkbaar met het landelijke beeld (SCP, 2014).

Groningers hebben relatief veel vertrouwen in elkaar, in krimpregieden iets minder dan in niet-krimpregieden, maar meer dan gemiddeld in Nederland. Dit vormt een stevig fundament voor de Groningse samenleving.

Over het algemeen zien we dat Groningers zich weinig vertegenwoordigd voelen door de politiek; een meerderheid vindt dat de politiek moet veranderen. Dit geldt zowel voor hoog als laag opgeleiden, al is de onvrede onder laag opgeleiden sterker. Ook in de krimpregio's is de onvrede over de politiek sterker dan daarbuiten. Dergelijke onvrede kan aanleiding zijn om te verlangen naar sterke(re) leiders. Volgens ruim een kwart van de Groningers zou het goed zijn als het bestuur van het land wordt overgelaten aan enkele krachtige leiders. Onder Groningers leeft vooral de behoefte aan een leider die de samenleving verbindt en de belangen van alle Nederlanders behartigt. Groningers willen politici die echt te vertrouwen zijn.

In Groningen zien we daarnaast ook verschillen tussen de krimpende gemeenten en overige delen van de provincie. Zo lijkt onder inwoners buiten de krimpregio's meer steun voor de multiculturele samenleving en lijken zij vaker pro-Europa in vergelijking met inwoners binnen de krimpregio's. Opvallend is ook het verschil in sociaal en politiek vertrouwen. In krimpregio's ligt het vertrouwen in de medemens en politiek lager dan daarbuiten. Het lijkt erop dat de verschillen in krim- en niet-krimpregio's in Groningen niet volledig verklaard kunnen worden door verschillen in opleiding en leeftijdsopbouw tussen de gebieden, maar dat deze ook elders gezocht moeten worden.

In 2017 pakt het Sociaal Planbureau Groningen de uitdaging graag op om gezamenlijk met bewoners en professionals op zoek te gaan naar de verklaringen voor de regionale verschillen binnen Groningen. Wilt u hierin mee denken, neem dan contact op met ondergetekende.

Literatuur

Bijl, R., Boelhouwer, J., Pommer, E., Andriessen, I. (2015). *De sociale staat van NL 2015*, Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Den Haag.

Bovens, M., Dekker, P., Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), Den Haag.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2015). *Sociale samenhang 2015. Wat ons bindt en verdeelt*. CBS, Den Haag.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2015). *Sociaal en institutioneel vertrouwen in Nederland 2015*. CBS, Den Haag.

Dekker, P., Blok, L. de, Hart, J. de (2016). *Burgerperspectieven (COB) 2016-3*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Den Haag.

Dekker, P., Ridder, J. den (2016). *Burgerperspectieven (COB) 2014-3*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Den Haag.

Vrooman, C., Gijsberts, M., Boelhouwer, J. (2014). *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*, Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Den Haag.

Informatie

Femke de Haan

f.deHaan@sociaalplanbureaugroningen.nl

06 52589614

december 2016

Sociaal Planbureau Groningen